

מעברי ישן ליהודי חדש

רנסנס היהדות בחברה הישראלית

יאיר שלג

תקציר

בשני העשורים האחרונים בולטת בחברה הישראלית התופעה של עיסוק מחודש ביהדות – הן בקרב קבוצות חילוניות, שבעבר לא נטו כלל לעסוק ביהדות, הן בקרב קבוצות דתיות, שכמובן עסקו גם בעבר ביהדות אבל עיסוקן הנוכחי שונה מאוד מזה של הדורות הקודמים בכך שהוא הרבה יותר תרבותי ורוחני מהלכתי. בין היתר ניתן לכלול בתופעה הזו עשרות בתי מדרש וקבוצות לימוד שקמו ברחבי הארץ; עשרות קהילות תפילה חילוניות שקמו כתחליף לבית הכנסת, המזוהה עם הזרמים הדתיים (בשל רצונם של החילונים הללו לברל את עצמם גם מקבוצות דתיות ליברליות, כדוגמת הרפורמים והקונסרוטיביים); ארגונים ויחידים המבקשים ליצור אלטרנטיבות חילוניות לטקסים היהודיים המסורתיים – בעיקר טקסי החתונה, אבל גם טקסי בר המצווה ובת מצווה, הלידה והאבלות; הרחבה של ממש בדיון התקשורתי ביהדות בכלל ובפרשת השבוע בפרט; עיסוק נרחב בפיוט המסורתי, ובכלל זה מוזיקאים חילונים המלחינים ומבצעים טקסטים מאוצר הפיוט היהודי לדורותיו; גידול בהיקף העיסוק האמנותי בטקסטים מן המקורות היהודיים ובדיאלוג עם אלוהים ועם המסורת הדתית (במיוחד במוזיקה הפופולרית, אבל גם בתחומים אחרים); ועוד כהנה וכהנה.

הספר מבקש למפות את התופעה הזו על מגוון היבטיה. בראש ובראשונה מוצעת כאן הבחנה בין שני האפיקים המרכזיים של התופעה: האחד, האפיק התרבותי – שבו הטקסטים והמסורות היהודיים מתפקדים כאוצר תרבותי שאמור להעשיר את עולמם של העוסקים בו; האחר, האפיק הרוחני – שהדגש בו הוא בחיפוש הרליגיוזי אחר מגע אלוהי. בהכללה אפשר לומר שבאפיק התרבותי בולטת בעיקר נוכחותם של חילונים, אך גם של דתיים, ובאפיק הרוחני מדובר בהתקרבות דתית, כך שגם מי שמגדירים עצמם חילונים אבל מבטאים רנסנס של התקרבות רוחנית ליהדות חיים מבחינות מעשיות רבות כמי שזהותם דתית.

חלקו הראשון של הספר מתמקד באפיק התרבותי ומפרט את תהליך ההתרחבות שלו. הוא פותח בהתרחבות של תחומי העיסוק – החל בלימוד יהדות, שהוא עיסוק אינטלקטואלי בלבד, עבור באימוץ חלופות אישיות למסורות

ולטקסים יהודיים, וכלה בהנהגת התפילה המסורתית אצל אנשים המוסיפים להגדיר עצמם חילונים. בהמשך מתוארת התפשטות התהליך מקבוצות קטנות אל לב הממסד הישראלי. כולם מבקשים למצוא להם חיבור ליהדות: מערכת החינוך, המתנ"סים וצה"ל; קהילת עולי ברית המועצות לשעבר, שנתפסה תמיד כקהילה חילונית מאוד; הציבור המזרחי, שזהותו הייתה תמיד מסורתית אבל בעשורים האחרונים ניכר הרצון להפוך את מאפייניה לנחלת הכלל הישראלי (למשל הפיזטים, אך גם הגישה המסורתית עצמה); תרבות ההמונים – בעיקר באמצעי התקשורת ובמוזיקה הפופולרית; וכן תחומי חיים ופעילות שנחשבו עד כה לא רלוונטיים ליהדות: ארגונים חברתיים, עמותות לאקולוגיה, מסגרות רפואה אלטרנטיבית וטכניקות טיפוליות שעניינן הנפש בכלל והחיבור בין גוף לנפש בפרט (מדיטציה, אמנויות לחימה, וכד'). פרק נפרד בחלק זה עוסק בווריאציה המיוחדת של רנסנס היהדות שחווים חלקים מסוימים בציונות הדתית – לא בעצם העיסוק שלהם ביהדות, אלא בסוג החיבור התרבותי שלהם אליה (לימוד תורה בדרכים "חילוניות" וכד').

חלקו השני של הספר בוחן את האפיק הרוחני קודם כול כחלק מהתופעה האוניברסלית המכונה "העידן החדש" ("ניו אייג'"), מעין רוחניות אינדיווידואלית, לא ממוסדת, קשורה פחות למילוי חובות כלשהן ויותר לטכניקות; מעין אמצעי חיבור לעולם שמעבר למציאות. מבחינה זו, האפיק הרוחני של רנסנס היהדות הוא למעשה וריאציה יהודית של העידן החדש. בהקשר הזה מתוארים שלושה נתיבי חיבור מרכזיים של הישראלים לרוחניות היהודית: לימוד הקבלה, התקרבות לחסידות וקבלת השפעות של דתות המזרח הרחוק, שרבים מאוד הישראלים שנחשפו אליהן בעשורים החולפים. כן נסקרים הביטויים המעשיים של הרוחניות היהודית – בעיקר בתחום המוזיקה וכן במגוון של טכניקות טיפוליות.

הספר מבקש לעמוד על הגורמים שיצרו את תופעת רנסנס היהדות דווקא בעשורים האחרונים. ההנחה היא שיש הבדל בין המניע לרנסנס התרבותי ובין המניע לרנסנס הרוחני. מתברר כי הרנסנס התרבותי מושפע יותר מתהליכים פנים-ישראליים המאופיינים בחיפוש אחר עוגן ערכי וזהותי חדש, לאחר הפגיעה הקשה בכוחו של העוגן הציוני והעוגן הסוציאליסטי. הרנסנס הרוחני, לעומתו, מושפע בעיקר מהתהליך האוניברסלי המאופיין בחיפוש אחר איזון בעולם קפיטליסטי מנוכר. למרות ההבחנה הזו נראה שלשני התהליכים, המקומי

והאוניברסלי, יש השפעה משותפת על התופעה כולה. בד בכד ניכרות גם השפעות של גורמי משנה, כדוגמת רצח רבין ועליית המזרחיות ומודל הזהות שהיא הציבה, וכן הופעת העידן הפוסט-אידאולוגי – המאפשר היום, יותר מבעבר, צירופי זהות חדשים ואישיים.

במוקדו של החלק המסכם עומדים שני פרקים. הראשון מבקש לעמוד על המכשולים והסכנות שהתהליך של רנסנס היהדות נדרש להתמודד עמם. מצד אחד, התהליך הזה עדיין מתקשה להתחרות בכוח המשיכה של תרבות ההמונים הצרכנית, ולמעשה נותר נחלתה של אליטה תרבותית וחברתית (הדבר נכון בעיקר כאשר לאפיק התרבותי). גם למשבר הכלכלי בשנים 2008/9 יש השפעה – הוא יצר בעיה קשה לגורמים המממנים את הארגונים המעורבים בתהליך. מנגד, באפיק הרוחני של הרנסנס בולטת סכנה ממשית של גלישה לפונדמנטליזם.

פרק הסיכום השני, החותם את הספר, מבקש לעמוד על ההשלכות החברתיות והתרבותיות ארוכות הטווח של התופעה. בעיקר נראה שהתהליך מעמיק את שבירתה של הדיכטומיה הישראלית הישנה בין דתיים לחילונים, שמאז ומתמיד הייתה בעייתית. מנגד הוא גם תורם ליצירת יהדות ישראלית. כלומר, זהות יהודית ייחודית, השייכת ליהודים החיים במדינה יהודית ריבונית, שיש בה רוב יהודי, ששפתה הרשמית היא עברית ושיהדותה ניכרת היטב בזירה הציבורית.

תוצאתו המובהקת ביותר של רנסנס היהדות היא שהיהדות הישראלית נעשית בהדרגה נחלתם של דתיים וחילונים גם יחד. התהליך המיוחד הזה מפקיע את בלעדיותו של הפן הנגטיבי (האיסורים המוטלים על כלל היהודים בישראל בגלל הזהות היהודית של המדינה) ומחדש את הפן הפוזיטיבי (לימוד, תפילה, וכד'). לתהליך הזה יש כמובן גם פוטנציאל גדול לצמצום השסע הדתי-חילוני. בצד זה מתברר כי רבים מפעילי הרנסנס היהודי בולטים בהתנגדותם לפן הנגטיבי שאפיינ בעבר את התנהלותו של המרחב הציבורי היהודי, כלומר לאיסורי הכפייה הדתית למיניהם. התנגדותם נובעת מכך שאותה זהות חילונית אינדיווידואלית חדשה, המוכנה לאמץ אל חיקה רכיבים יהודיים מסורתיים, היא גם זהות אינדיווידואלית שאינה מסכימה לקבל כפייה חיצונית. מי שהעתיקו לתוך זהותם רכיבים יהודיים אינם מעוניינים עוד שהמסד הדתי יגדיר בשבילם זהות יהודית כלשהי כרצונו.